

Ötvenhat útja a rendszerváltás után

Váratlan lehetőséget kapott a magyar társadalom az 1988–1989-es fordulattal '56 feldolgozására és értelmezésére, ám a konszenzust azóta sem sikerült elérni. **Rainer M. János** a szakmai és politikai vitákat elemezve megmutatja, milyen átalakulásokon ment keresztül a forradalom jelentése a közelmúlttól napjainkig

BBC History – 2021. október

OKTÓBER 23. a mai magyar hivatalos ünnepkör legproblematikusabb napja. A demokratikus átalakulás utáni első parlamentben három ünnepnap (március 15., augusztus 20., október 23.) versengett az „elsőségért”, vagyis az új Köztársaság nemzeti ünnepe címéért. A szavazás szerint október 23-át támogatták a legkevesebben, a legtöbb elutasítás és tartózkodás is 1956-nak jutott. A nemzeti ünnep végül Szent István király napja lett – de október 23. is elnyerte az állami ünnep rangját. Viszonylag gyorsan, néhány év alatt ki is alakult az állami protokoll: hol, ki ünnepel, ki mond beszédet (és nagyjából miről), mivel emlékezik a sajtó, illetve később az internetes hír- és véleményportálok, milyen televíziós műsorok kerülnek adásba. A „társadalmi ünnepkultúra” is formálódott. 1956 „ünneplése” – eleinte úgy látszott – az irodalmias műfajú, tragikus magyar ünnepkultúrába simul. Kanonikus (egyben gyorsan közhellyé váló) szövegek rituális felolvasása, kanonikusnak vélt történelmi szereplők megidézése, *Himnusz* és *Szózat*, vigyázzállás, kötelező pátosztól remegő hang. Az ünnepek ajánlott forgatókönyveinek ma már se szeri, se száma, ingyenesen hozzáférhetők a neten, ehhez képest a legjelentősebb változás az ünnep fokozatos eljelentéktelenedése, elszürkülése. Az október 23-i megemlékezések egyik legfontosabb tere, a (közszolgálati) televízió fokozatosan elveszítette jelentőségét, ahogyan az egész televíziós tájékoztató- és szórakoztatóipar jelentősége alászállt. Ez magával sodorta 1956 televíziós korszakban születő, e médiumra épülő vizuális emlékezetét. Ezt az űrt is a digitális univerzum próbálja betölteni. A „központi” (vagyis állami) ünneplést – ebben a tekintetben mintha folyamatoság volna megfigyelhető – néhány évente menetrendszerűen egy-egy aktuális botrány „menti meg” attól, hogy pusztán rutinná üresedjen. 1992-ben még csak Göncz Árpád köztársasági elnök ünnepi beszédét akadályozták meg szélsőjobboldali tüntetők. 2006-ban az ünnepet beárnyékolta a Gyurcsány Ferenc hírhedt őszödi beszéde nyomán kirobbant utcai zavargássorozat, amely az ünneplést úgy-

szólván lehetetlenné tette. Sőt a legsúlyosabb összecsapások éppen október 23-án zajlottak le Budapest belvárosában. Tíz évvel később a nagy gonddal előkészített kerek évfordulós rendezvények éppen séggel az előkészítés tragikomikus melléfogásai (az ünnepre írt dal, a fővárosszerte kirakott óriásplakátok egyikének téves felirata stb.) vitték mellékvágányra. Mindeközben 1956 megítélése, „helye” a magyar társadalom kollektív tudatában a rendszerváltás óta nagy változáson ment keresztül. 1988-ban, amikor először lehetett erről közvélemény-kutatást rendezni, a válaszolók 40-40 százaléka tartotta 1956-ot forradalomnak, illetve ellenforradalomnak. Ez utóbbiak aránya már a következő évben 12 százalékra csökkent – és 22 százalék szerint a népfelkelésnek indult esemény utóbb ellenforradalomba torkollott. A kétezres évek vége felé az ellenforradalom meghatározást még mindig 16 százalék érezte megfelelő meghatározásnak, forradalomként tekintett rá a megkérdezettek 53 százaléka, míg a többiek a népfelkelés, illetve a szabadságharc megnevezést tartották a legmegfelelőbbnek. Ugyanez a felmérés – Vásárhelyi Mária és a kutatócsoportja – mutatott azonban rá arra, hogy ez a valóban gyökeres átrendeződés megfér a kutatók által „nemzeti skizofréniának” nevezett jelenséggel. A többség 2007-ben is úgy vélte, hogy Kádár János nem

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 36. évfordulóján, 1992-ben tartott Kossuth téri megemlékezésen Göncz Árpád köztársasági elnököt tüntetők egy csoportja kifütyülte
A TULÓLDALON Budapest, 1989. június 16.
Ünnepélyes tiszteletadás a Hősök téréen felállított ravatal előtt. Százazres tömeg vett részt az 1956-os forradalom után kivégzett Nagy Imre volt miniszterelnök és négy mártírtársa: Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József újratemetésén

árulta el a forradalmat, s ha el is követett bűnöket a megtorlás során, azokat később mindenképpen jóvátette. Mi magyarázza tehát azt, hogy 1956 sem az ünnepkultúrában, sem a köztudatban nem találja *biztos* helyét? A továbbiakban erre keresem a magyarázatot, előrebocsátva a kérdésre adott rövid választomat. 1956-ot története felettébb alkalmassá tenné, hogy gond nélkül megtalálja ezt a biztos helyet. Nem 1956-tal van a baj, hanem az azóta eltelt idővel. Az esemény utáni idő egyrészt annak értelmezéséhez szükséges – ahhoz tehát, hogy elnyerje konszenzuális (vagyis kellően sokak által vallott) jelentését (vagy jelentéseit). Másrészt az idő az, amelyik e jelentésekhez igazítja a történetet, amelynek egyes, a jelentéseknek ellentmondó vagy semleges részletei lassan a közfeledés homályába vesznek, vagy a kollektív emlékezet peremére szorulnak. 1848–1849 nemzetiségi vonatkozásai például a történelemszakma élénk beszélgetéseinek a tárgya volt és maradt, de nemigen kapnak helyet az ünnepi emlékezetben. Hogy Szent István idején a nyugati vagy a keleti kereszténység között (is) lehetett s kellett választani, csupán járulékos része az államalapítás nagy történelmi sikerének, amely mintegy magától értetődően (a Szent Korona szimbolikus történetével), a pogányság helyett Róma választásával foglalta el helyét a köztudatban.

BBC History – 2021. október

Az 1956 után eltelt hat és fél évtized akár bőségesen elegendő lehetne ezekhez a folyamatokhoz. A jelek szerint mégsem az. A jelentéskeresésben ugyanis a magyar társadalom az idő felében nem vehetett részt. Hiányzott az a természetes és szabad közeg, amelyben ezek a beszélgetések lefolyhathattak volna. Amikor pedig lehetővé váltak – 1989 után – egyszerre kellett (volna) jelentést adni 1956-nak és a rá következő egyharmad évszázadnak.

Ami pedig a történeti emlékezethez szükséges rituális megtisztulását illeti, az eltelt idő első felében az egész nemzeti tudatalattiba került. (1956-tal kapcsolatban Mérei Ferenc pszichológus, a forradalom résztvevője használta az *össz nemzeti elfojtás* kifejezést.) Harminchárom évvel később, 1989-ben az egész eseménysor egyszerre bukkant a felszínre. Elmondatlan történetként, amelynek részletei mind érdekesek. Az eredmény – György Péter esztéta kifejezésével – egy olyan kései, radikális múltértelmezés, amelyben az emlékezet monopóliumáért, a kollektív emlékezet formálásáért kis túlzással ugyanolyan harc folyt, mint a Kádár-korszakban. Azzal a jelentékeny különbséggel, hogy legalábbis az első húsz évben minden tényező csaknem egyforma eséllyel indult. A saját részleteik feltárásáért küzdő résztvevők, a racionális magyarázatot kínáló történészek és más hivatásos történetmondók, a morális-érzelmi tanulságokat kutató értelmiségiek és művészek, a múltban legitimitációt kereső politikai szereplők egyaránt sajátosan megformált, megtisztított történeteket kínáltak, amelyek a saját értelmezésüket hordozzák. Nézzük tehát sorban e történeteket és jelentéseket.

Versengő értelmezések

Mindenekelőtt rá kell mutatni, hogy az 1956-ról szóló beszélgetés 1989 óta mesze a legterjedelmesebb történeti témájú diskurzus. Méreteit megbecsülni is nehéz. Az 1996-ban megjelent, *1956 Kézikönyve* című bibliográfiái kötet mintegy kétezer tételt tartalmazott a szakonográfiától és visszaemlékezéstől az ismeretterjesztésen át az esszéig és a recenzióig. E szövegek több mint kétharmada az 1989-et követő néhány évben látott napvilágot. A következőkben ez a szám csökkent ugyan, de még a kétezres évek elején is évi háromszáz körül, a 2010-es években is száz-két-

Az első szabad országgyűlési választásokkal hatalomra jutó miniszterelnök, Antall József 1991-ben

száz körül mozgott. Ismeretekben tehát nem volt hiány – ehhez képest felmérések bizonyították, hogy az átlag magyar ismeretei a forradalomról pont ugyanolyan hiányosak, mint minden jelentős történelmi eseményről, s ami ennél elgondolkodtatóbb, a kétezres évek közepén a végzett középiskolások egyötöde nem is tanult róla egyáltalán.

A történeti elemzések így is sokat tettek a forradalom előzményeinek, alakulásának, főszereplőinek és utóéletének megismertetéséért. Egy darabig 1956 a hidegháborúról mérleget készítő nemzetközi történetírás érdeklődésének is hómlokterébe került. A történetírók közötti viták sokáig szigorúan szakmai nyelven folytak, középpontjukban új források, részletek álltak – ez sokáig így maradt azután is, hogy 1956 és általában a közelmúlt a magyar politikai élet versengő szereplőinek arculatépítő elemévé változott.

A rendszerváltásban és az azt követő években a forradalmat túlélő résztvevők sokasága mondta el, írta le saját történetét, több száz hosszabb-rövidebb ötvenhat-központi memoár látott napvilágot. Legtöbbjük szerzőjét hosszabb-rövidebb megtorlás sújtotta, életüket a büntetés kettőtörte. Saját, sok esetben némileg felnagyított és kiszínezett történeteik sommás erkölcsi ítéltetésre irányultak, gyakran pedig a felelősök megbüntetéséhez akartak érveket szolgáltatni. A résztvevők személyes sorsa ehhez a legtöbb esetben kétségtelen példázatokkal szolgált. A magyar demokrácia igazságtételi deficitje – hogy tudniillik képtelen volt konszenzuális morális és jogi formulát találni arra, meg kell-e büntetni valakit azért,

amit 1948 és 1989 között tett – kétségkívül erősítette ezt a sajátos hangot.

A rendszerváltó értelmiségiek – a magyar értelmiség közügyek iránt érdeklődő része – 1956-ot ugyancsak morális példázatnak tartotta. A forradalommal és az azt követő megtorlással szemléltették a Kádár-rezsim illegitimitását, eredendő bűnösségét. A nyolcvanas évek mind nyomasztóbb gazdasági válságát, a balul sikerült vagy elvetélt reformkísérleteket ez az ítélet könnyebben átélhető történetbe rendezte. Arra azonban nem válaszolt – és ezt az értelmiség tudta talán a legjobban –, hogy amíg a szovjet típusú rendszer hazai változata sikeres volt, ezek a legitimitációs problémák miért nem vetődtek fel. Amíg – a hatvanas évek elejétől csaknem két évtizeden át – az életszínvonal emelkedett és az egyéni stratégiákon alapuló szabadsághiányos boldogulás ösztársadalmi tapasztalat lehetett, 1956 emlékének őrzése nem volt fontos. Miért is történt ez így? Akadtak néhányan, akik éppenséggel ezt tekintették a legfontosabb kérdésnek, amit 1956 a nyolcvanas éveknek feltett. Kis János filozófus, a demokratikus ellenzék vezető alakja 1986-ban emlékeztetett arra, hogy „Magyarországon ez a réteg nem adott eszközöket a társadalomnak, hogy a valósággal megbékélve is hú maradhasson forradalmához. Sőt épp az értelmiség vált forrásává és terjesztőjévé annak a közmeggyőződésnek, mely szerint a lelki szembenállás ápolása 19. századi, romantikus póz.”

1956 emlékezetének alakulásában azonban nem az imént említett csoportok véleménye, javaslati játszották a fő szerepet, hanem a politikai elit, illetve a hazai politika sajátos logikája. 1989 katartikus pillanatai közül jó néhány – így Nagy Imre és társai temetése június 16-án, a budapesti Hősök terén – a forradalomhoz kapcsolódott. Ezek erkölcsi jelentése, sőt jelentősége akkor egyértelműnek tetszett, amint az is, hogy az emlékezetpolitika mindenestől a letűnt rendszer örökségéhez tartozik, demokratikus körülmények között az állam emlékezetpolitikai szempontból semleges. Hamarosan kitűnt, hogy ez illúzió. A kései múltértelmezést éppen az új demokratikus politika radikalizálta. Pedig eleinte úgy tűnt, hogy a demokratikus Magyarország a kollektív emlékezetet a professzionálisokra bízta,

A kormány nyilatkozata a felkelés jellegének átértékeléséről és céljairól, október 28.

[...] A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Kétségtelen, hogy úgy, ahogy minden nagy népmegmozduláskor történni szokott, az elmúlt napokat is felhasználják kártékony elemek közösleges bűncselekmények elkövetésére. Tény az is, hogy reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak s igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi demokratikus rendszer megdöntésére. De az is vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak az lehet a szocializmus alapja hazánkban. [...]

Forrás: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai*. Budapest, 1991, Zrínyi Kiadó, 93. o.

az egykori résztvevőknek anyagi kárpótást és megbecsülést nyújt, az értelmiség erkölcsi problémáit pedig saját beszélgetéseikre utalja.

Annál is inkább, mert a rendszerváltó folyamatban az 1956-os forradalom öröksége a szovjet rendszer világos antitéziseként jelent meg. Nemcsak megfosztotta legitimitációjától a kádári rezsimet, hanem egyszersem legitímálta mindazokat az erőket, amelyek többet akartak a szovjet szocializmus reformjánál. Ugyanakkor a rendszerváltó új politikai elit 1956-ot negatív programként is egyetértőleg fogadta. (Eltekintve néhány kicsiny radikális csoporttól, amelyek éppen ezért nem nyertek bebocsátást az elitbe.) Még az állampárt örökösei is egyetértettek a „békés átmenettel” – szemben 1956 erőszakos forradalmával; rendszerváltók és ellenfeleik egyaránt hangoztatták: csak forradalmat ne! Pedig 1989 negatív programja (hogy *mit ne*) végül is ugyanaz volt, mint 1956-é. Ám a szovjet típusú rendszer teljes lebontásával szemben nem lépett fel állami erőszak, így az arra adott forradalmi válasza sem került sor. 1989 programja fokozatosan épült fel, fogalma-

zódott át újra és újra radikális reformokból rendszerváltássá. Az 1989-es vízió is tartalmazta a nemzeti függetlenség célkitűzését. De ezt is lassan, óvatosan, elemről elemre építette be. Orbán Viktor 1989. június 16-i beszéde Nagy Imre és társai ravatalánál, amelyben a szovjet csapatok kivonását vetette fel, sokak számára még igen merész ugrásnak tűnt, és alaposan megosztotta a véleményalkotókat. Érezni lehetett, de bizonyosan tudni nem, hogy a szovjet csapatok nem fogják megakadályozni a szabad választásokat Kelet-Európában. Utaltak jelek arra, hogy csapatok kivonására előbb-utóbb sor kerül – de vajon mindannyian elmennek-e (és végleg)?

1956 eme „nyolcvankilences” értelmezésével egyetértett minden rendszerváltó politikai szereplő. Ebből a helyzetből akár logikusan következhetett volna, hogy 1956 rendszerváltó missziója, a Kádár-rezsim erkölcsi megsemmisítésével, azaz szimbolikus sírba tételével elfoglalja helyét a nagy nemzeti emlékezeti helyek között. Amelyeknek sokféle jelentése lehetséges, akár közösségeket is formálhatnak, de a mindennapi élet aktuális kérdéseire nem adnak választ. Ez sem így történt.

1990 májusában, amikor az újonnan választott országgyűlés első törvényét fogalmazták 1956 történelmi jelentőségéről, felszínre került az első repedés a közösnek hitt emlékezetpolitikai építményen: a győztes nemzeti konzervatívok kihagyták a szövegből Nagy Imre nevét. Ezzel világosan jeleztek, hogy a forradalom baloldali interpretációit és szimbolikus vezetőjét (aki kommunista volt) elutasítják. Az 1990-es nyár nagy politikai vitái a köztársaság címeréről és nemzeti ünnepeiről tovább mélyítették ezt a fordulatot. 1956 le- és átértékelődését fejezte ki a koronás címer választása az 1956-os ún. Kossuth-címerrel szemben. Augusz-

tus 20. állami ünnep rangjára emelése pedig jelezte: a hangsúly a késő modern demokratikus és függetlenségi mozgalmak emlékére áthelyeződött a magyar állam ezeréves folytonosságára, amelyből

legfeljebb kiemelhető a demokratikus emancipáció ügye. 1944–1945 megszakította ezt a folytonosságot, majd következett a „kommunizmus” totális zsákutcája – benne 1956-tal. Az új miniszterelnök, Antall József eredetileg történész volt, ezt a fordulatot tehát feltehetően tudatos döntés eredmé-

nyezte. A leértékelődés azonban nem jelentette azt, hogy 1956 ne tűnt volna fel a legkülönbébb társadalmi-politikai konfliktusokban.

Politikai narratívák

Az első konfliktusok között akadtak, amelyek legalább részben a múltból szóltak. Ilyen volt az igazságtétel ügye. A fegyvertelen ötvenhatos tüntetők lemeszárulásáért, majd a forradalom utáni megtorlásért való személyes és jogi felelősség már 1989–1990-ben felvetődött. A magyar átmenet

békés és jogszerű jellege kétségtelenül mintegy „szabad elvonulást” biztosított a korábbi politikai elitnek, és büntetlenséget azoknak, akik embereket üldöztek, kínoztak a kommunista uralom idején. Ezt azonban senki sem mondta ki; ahogyan eleinte az ellenkezőjét sem, hogy tudniillik ezek mellett talán mégsem kellene szó nélkül elmenni. Az sem tisztázódott, hol vannak a határok, milyen mélységű együttműködés, mekkora cselekvőség esik az esetleges számonkérés körébe. A tisztázatlan helyzet indulatokat gerjesztett, a morális deficit pedig erősen terhelte az új demokráciát. A kormánypártok jobboldali radikálisai kampányokat indítottak a kommunista korszak „bűneinek” kivizsgálására és megtorlására. Ezeket minden vonatkozásban csak

A címerek harca 1956 értékeléséről is ítéletet mondott: fent a Kossuth-, lent a végül elfogadott koronás kiscímer

Mindszenty József bíboros rádióbeszéde, 1956. november 3.

[...] Mi magyarok az európai népek családai bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátságban mindegyikkel. Sőt még további tájakra is emelve szemünket, mi a kis nemzet, barátságban, zavartalan békés kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas Orosz Birodalommal egyaránt. Jószomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. – Ausztriát pedig ebben a tekintetben úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajadásunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar szívbe zárta. [...]

Magánbosszúkat el kell kerülni, és ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásukért, késedelemért, vagy helytelen intézkedésért egyaránt. Leleplező vallomásokhoz nem kívánok egyetlen megállapítást sem tenni, mert az országos munkafelvételt és termelésfolytatást hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígéretek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lesz a feladatomban.

Am hangsúlyoznom kell a tennivalók tárgyi foglatát is, mert jogállamban élünk, osztály nélküli társadalomban, demokratikus vívmányokat fejlesztünk, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján állunk, kizárólag kultúracionális szellemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nép. [...]

A nemzethez intézett mostani szöveg más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit mondtam világos és elég. De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsei alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? Keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus egyház intézményeinek és társulatainak – köztük sajtójának – visszaadását joggal elvárjuk. [...]

Forrás: Kenedi János (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23. – november 9.* Budapest, 1989, Századvég-Nyilvánosság Klub, 462–463. o.

Horn Gyula és Nagy Erzsébet, a kivégzett miniszterelnök lánya Nagy Imre sírján helyez el koszorút 1994-ben

a Magyar Szocialista Párt, az egykori egypárti rendszerváltást elfogadó csoportjának tömörülése ellenezte. Érthetően, hiszen jó néhányukat – egykori MSZMP KB-tagokat, akik részt vettek például a megtorlásra vonatkozó politikai döntésekben – akár személy szerint érinthette volna az igazságtétel. Amíg például Antall miniszterelnök részt vett a Kiszgazdapárt 1956-os újjáalakításában, addig a szocialista párt elnöke, Horn Gyula fegyveres karhatalmistaként lépett fel a forradalom ellen.

Az igazságtételi vitában alakult ki az új Magyarországra annyira jellemző emlékezetpolitikai féloldalasság. A nemzeti-konzervatív politikai oldal magától értetődően épített a hagyományos magyar sérelmi-függetlenségi történetképre. Ez a régi keletű *kollektív* történetpolitika- és nemzetközpontú, a nemzet kiszolgáltatottságáról, elárulásáról, ártatlanságáról szól. A velük szembenállókban lényegében nem volt emlékezetpolitikája. Az első években a Magyar Demokrata Fórum valódi ellenzékét a liberálisok képezték. Ők kísérletet is tettek egy alternatív közelmúltkép kialakítására, amelyben erőteljes hangsúlyt kaptak a szovjet típusú rendszerrel szemben álló kritikai és ellenzéki mozgalmak (amelyeket konzervatív oldalon jelentélteleneknek próbáltak beállítani). Így 1956 is, amelyben e javaslat szerint a demokratikus baloldal – benne a reformer kommunistákkal – éppoly fontos szereplő, mint az akkori színpad összes többi szereplője. A szocialisták e tekintet-

ben passzívok maradtak. Érthető okokból: vezetőik jelentős része a kádárista elit második-harmadik vonalából rekrutálódott. Amikor 1994-ben a szocialisták megnyerték a választásokat, Horn demonstratívan megkoszorúzta Nagy Imre sírját, oldalán Nagy Erzsébettel, a kivégzett kormányfő lányával. A gesztusokon túli „emlékezetpolitikát” inkább koalíciós partnereire, a szabad demokratákra hagyta. Ettől kezdve a konzervatívok (most már ellenzékben) még erőteljesebben hangsúlyozták 1956 „tisztázó” antikommunista jellegét. 1956-ot társadalmi forradalomként ábrázolták (ez a beállítás visszanyúlt Mindszenty bíboros 1956. november 3-i híres rádióbeszédére). A szabadságharcosok (a fegyveres felkelők) örökösei a konzervatív oldalon található, ellenfeleik viszont az 1956-ot vérbe fojtó „kommunisták” örökösei.

Amikor 1998-ban a Fidesz, immár a konzervatív oldalon, megnyerte a választásokat, Orbán Viktor részben az antall örökséghez, az ezeréves magyar államiság központi szerepéhez tért vissza. Am Antall-lal ellentétben Orbán, akit Nagy Imréék 1989-es temetése tett ismert politikussá, nagyon is beépítette 1956-ot a jelenkorról szóló történetpolitikai narratívájába. Eszerint az 1945 és 1990 közötti időszak egyetlen nagy sérelem története, amely folyamatosan és differenciálatlanul érintette az egész magyar társadalmat. Kettős represszió érvényesült, egyfelől az idegenek (a szovjetek), másfelől a magyar „baloldal” részéről. (Hogy a baloldal jelentős része egyáltalán nem volt kom-

munista, s még kevésbé értett egyet a szovjet típusú rendszerrel, azt ez a konstrukció figyelmen kívül hagyta.) A kommunista rezsim által alkalmazott erőszak még szélesebb körű és nyomasztóbb volt, mint például a magyar állam részvétele a holokausztban.

E narratíva kidolgozására és reprezentációjára egyfelől új intézmények létesültek: 1999-ben a XX. Század Intézet, amely a második világháború utáni korszakkal foglalkozik, majd 2001-ben a XXI. Század Intézet, az új magyar demokrácia problémáinak tanulmányozására. Másfelől 1998-ban megszüntették a korábban alapított jelenkortörténeti intézmények állami támogatását (így például az 1989-ben magánkezdeményezésből létrejött 1956-os Intézetét, amelyet korábban mind az MDF, mind a szocialisták vezette kormányzat támogatásban részesített). 2002-ben létrejött az új emlékezetpolitikai konstrukció központi emlékezeti helye, a 20. századi magyar szenvedéstörténetet reprezentáló Terror Háza. Állandó kiállítása közvetlen kontinuitást állított fel a magyar nácik és kommunisták között, amely a jelenig s a jelenben a magyar szocialistákig és liberálisokig terjed. Ezt a tézist nem csupán az a véletlen alapozta meg, hogy a kommunista irányítás alatt álló titkosrendőrség a magyar nácik kiűrtett főhadiszállását foglalta el 1945-ben. Az alkotók szerint a folytonosság fő tényezője az erőszak volt. A Terror Háza koncepciója, érzelmekre ható naturalizmusa heves vitát váltott ki, és tovább politizálta a közelmúlt történetéről szóló diskurzust.

Az ezredfordulóra 1956 megítélése az egyik legfontosabb politikai identitásképzőjévé lépett elő. Ezt látva Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a szocialisták harmadik, 2006-os választási győzelme után önálló emlékezetpolitikai kezdeményezéssel állt elő. Úgy érvelt, hogy a szocialista pártnak választania kell Nagy Imre és Kádár János „öröksége” között – s ő maga Nagy és az 1956-os baloldal mellett foglalt állást. Tézise nem váltott ki túl nagy visszhangot a párton belül. A konzervatív oldal bizalmatlanul fogadta, pusztán retorikaként vagy éppen megtevesztésként értékelte.

A kétezres évek közepétől 1956 politikai identitásképző ereje – és ezért emlékezetpolitikai jelentősége is – csökkenni kezdett. 2010, a nemzeti-konzervatív

A magyar szenvedéstörténet szakrális kultuszhelyeként megkonstruált Terror Háza 2002. március 15-én

oldal nagy győzelme után a *kommunista bűnökkel* összefüggő utolsó vonatkozása is úgyszólván megszűnt. Az 1956-ban hatalomra jutott kádári elit utolsó élő képviselője, Biszku Béla, az egykor a belügyet felügyelő KB-titkár 2015-ben került bíróság elé, a forradalom leverése során elkövetett bűneiért. Elítélése nyilván megalapozta volna a forradalom hatvanadik évfordulójának emlékezetpolitikai kontextusát. Biszku azonban 2016 tavaszán, még a másodfokú ítélet előtt meghalt. 1956 hatvanadik évfordulóján a kormány az eseményt már kizárólag Budapest fiatal fegyveres felkelőivel azonosította. *Csak ők a hősök* – üzent a retorika és a vizuális *brand* egyaránt. A széles társadalmi részvétel, a különféle forradalmi intézmények, a sokszínű politikai spektrum jószerevével eltűnt, ahogyan a forradalom baloldali célkitűzései és szereplői is, Nagy Imrével együtt. Az állami emlékezetpolitika új témákat és vonatkoztatási pontokat keresett (Horthy-korszak, Trianon, rendszerváltás), ellenségképében a „magyar kommunista” helyét a „nemzetközi liberális” foglalta el. A kormány példátlan beruházásokkal segítette ennek a történetképnek a kanonizálását. Új intézmények sora létesült (Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet, Kommunizmuskutató Intézet, VERITAS Történetkutató Intézet, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Nemzeti Örökség Intézete, Magyarágkutató Intézet). Támogatásuk évente tízmilliárdokban mérhető – az emlékezetpolitika jelentős üzleti vállalkozássá változott. Mindebben 1956-nak már nincsen külö-

nösebb szerepe – a jelen emlékezetpolitikai aktivizmusa megengedné akár azt is, hogy 1956 megrostált szereplői elfoglalják helyüket a nemzeti panteonban, hol szobraikat por borítja és a kutya sem jár oda.

Kérdés azonban, hogy mit tart erről a magyar társadalom. Mit gondol az 1956 történeteiből leszűrhető értékekről, hogyan értékeli a nemzeti függetlenségért, egyéni szabadságért és igazságos, szociális társadalomért való ötvenhatos nekifeszülés morális jelentőségét? Kérdés, mi, mennyi marad meg ebből a történetből – mert a durva aktualizálást mellőzve irányítóként szolgál a jelen dilemmáinak megértésében. Minderre nem e cikk feladata választ adni. Annyi talán megkövethető: valamelyes esélyt erre egy *pozitív emlékezetpolitika* adna. Ami elfogadja a múlt kritikai és megértő leírását, mert célja „csupán” annyi: lehetőséget adni a demokratikus értékű hagyományok ápolásának. A történetírásnak a *maga* folytonos változásaival, új és újabb történeteket formáló, az előzőek igazságát, megközelítését, módszertanát folytonosan megkérdőjelező dinamikájával *minden* emlékezetpolitikától ajánlatos távolságot tartania. A *megismerés*, a *tájékozódás* és a *diskurzus* szabadságának garanciái elegendőek, ehhez semmilyen emlékezetpolitikára nincsen szükség. De persze ettől még az létezik és létezni is fog. ■

Rainer M. János történész, az MTA levelező tagja, az egri Eszterházy Károly Egyetem professzora és Történettudományi Doktori Iskolájának vezetője